

Fic, Karel

[Vojtenko, Anastasija. Lexičeskij atlas Moskovskoj oblasti]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1994, vol. 43, iss. A42, pp. 140-142

ISBN 80-210-0931-4

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101510>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

представлены: тип двусоставного предложения, тип односоставного предложения и все его структурно-семантические разновидности – определенно-личное, неопределенно-личное, безличное, инфинитивное, номинативное, вокативное. При сопоставлении текстов одинакового периода двусоставные предложения чаще встречались в художественно-повествовательных текстах, между тем как в деловой речи оказались более употребительными односоставные предложения. Проведенные исследования позволили, однако, установить тенденцию значительного возрастания в XVIII в., по сравнению с предшествующими периодами, употребляемости двусоставных предложений и, напротив, снижение активности односоставных.

Существенной характеристикой грамматической структуры высказывания считается его протяженность. Этот параметр показывает степень ее развернутости. Проблематика рассматривается в четвертом разделе (*“Протяженность предложения-высказывания как показатель синтаксической организации речи на разных этапах истории русского языка”*, с. 59–76). Размер предложения *P*. воспринимает как историческую категорию. Чтобы определить среднюю длину (средний размер) высказывания, *P.* приводит формулу, по которой можно ее вычислить. Осуществленный разбор выявил тенденцию к постепенному увеличению средней длины простого предложения, причем если в деловых текстах она оказалась отчетливее и значительнее, то в художественно-повествовательных текстах она имела более сложный характер: в XVIII–XIX вв. проявлялась и противоположно направленная тенденция к уменьшению по сравнению с XVII в. В XX в. она стала немного возрастать.

Закономерности синтаксической организации др.-рус. и ст.-рус. речи, полученные на основании совершенного анализа, указываются в *“Заключении”* (с. 77–79). Следуют список научной литературы по данной проблематике (*“Литература”*, с. 80–85), *“Условные сокращения”* (с. 85–86) и *“Содержание”* (с. 87). Описываемые результаты и выводы сделанных исследований автор не считает законченными, так как проблематика синтаксической организации др.-рус. и ст.-рус. речи является сложной и многосторонней; тем не менее они могут служить основой для дальнейшей разработки данной дисциплины.

Алеш Бранднер

Anastasija Vojtenko: Lexiščeskij atlas Moskovskoj oblasti. Moskva 1991, 223 s.

Atlas zachycující lexikální rozrůznění dialektů moskevské oblasti je výsledkem mnohaleté práce badatelky Moskevského oblastního pedagogického institutu. O lexikum tohoto regionu se autorka zajímala řadu let, už od roku 1959 totiž sbírala materiál pro *Slovar' gorov Podmoskovskovja* /dále SGP/ (vyšel ještě pod jejím dívčím jménem A. F. Ivanovová v roce 1969). Podnícena svým učitelem N. I. Tolstým přistoupila pak k jazykovězeměpisnému zobrazení lexika sledované oblasti. Na základě poznatků z již zmíněného slovníku sestavila dotazník pro terénní sběr pro atlas. Podle něho pak počátkem sedmdesátých let za pomoci členů rodiny a studentů z jednoho ročníku dálkového studia (menší část dotazníků vyplňovali též místní učitelé korespondenčně) shromáždila obsáhlý materiál, který je z podstatné části představen ve výše uvedeném díle. Podle dotazníku bylo prozkoumáno kolem 1000 lokalit, na mapách je však použita síť, která zahrnuje 300 bodů. Moskevská oblast je velká téměř jako Čechy (47.000 km), žije v ní více než 6 milionů obyvatel (bez Moskvy), síť je tedy zhruba stejně hustá jako v Českém jazykovém atlasu. Rukopis atlasu byl dokončen již patnáct let před svým vydáním (v roce 1976), avšak materiál v něm obsažený byl ještě průběžně doplňován až do roku 1984.

Metodicky se Vojtenková hlásí k řadě východoslovanských nářečních atlasů, na jejichž počátku je *Atlas ruských narodnych govorov central'nych oblastej k vostoku ot Moskvy* (Moskva 1957) /dále ARNG/ a kterou ukončují zatím dva vydané svazky *Atlasu ukrajins'koj movy* (Kyjev 1984, 1988).

Z 275 položek dotazníku bylo sestaveno celkem 217 map, v atlase je jich publikováno 158. Do publikace nemohly být přirozeně zařazeny mapy výrazů nevytvářejících areály a dále mapy, na kterých názvy označují realie, jež se krajově svými znaky podstatně liší.

Jak ostatně v jazykových atlasech bývá běžné, obsahuje posuzované dílo také seznam lokalit se základními administrativními údaji, dále soupis exploračních a další skutečnosti nezbytné pro snazší orientaci při práci s atlasem. Připojeny jsou též tři orientační mapky zachycující stav zkoumaného teritoria v několika historických etapách, které z hlediska diferenciacie ruských nářečí jsou důležité, a to stav osídlení v 11. –13. století na základě archeologických výzkumů a změny ve feudální držbě v 12. a pak ve 14. století. Atlas je vybaven abecedním rejstříkem, v němž jsou uvedena i slova, která jsou zaznamenána pouze v komentářích a nemají tedy zeměpisnou projekci.

Komentáře k mapám jsou formulovány stručně, mají přehlednou stavbu a obsahují všechna závazná jazyková fakta, která se podařilo soustředit jak vlastním výzkumem, tak excerpcí z literatury. Informace obsažené v komentáři jsou rozděleny do pěti částí, které se z praktických důvodů označují čísly. V úvodu každého komentáře je celé znění otázky (s číslem položky v dotazníku), která byla při výzkumu položena informátorům, např. mapa č. 2 (položka dotazníku č. 3) zachycuje odpovědi na otázku „*Jak se nazývá usedlost s dvorem, sadem a zahradou?*“. Srozumitelnosti napomáhá i vyobrazení realii přímo na mapových listech, tento fakt má význam zejména v případech, kdy diferenciacie pojmenování je vázána na krajově variabilní podobu realie (to je důležité hlavně pro srovnávací studium).

V bodě č. 1 se zaznamenávají výrazy pojmenovávající sledovanou realii, které jsou obsaženy v SGP, bod č. 2 eviduje všechny výrazy mapované. O hloubce speciálního terénního výzkumu pro atlas svědčí i to, že poměr názvů uváděných v bodu č. 2 vůči pojmenováním zachyceným v bodě č. 1 je většinou velmi vysoký, mnohdy až několikanásobný. Např. na mapě č. 121 (*podmáslí*) je mapováno 17 výrazů, zatímco v SGP je jich pro tuto realii zaznamenáno pouze 5, na mapě č. 3 (*zeleninová zahrádka u usedlosti*) je to dokonce poměr 21 : 1.

Základní informaci o mapovaných výrazech z hlediska zeměpisného uvádí bod č. 3. Obvykle se v ní jednou větou konstatuje nejzávažnější jazykovězeměpisný protiklad; ten bývá zpravidla vyjádřen i kontrastem obou základních barev. Např. v komentáři k mapě č. 11 (*sklep*) se píše, že rozsah slova *podyzbica* je omezen na severní a severovýchodní části sledované oblasti; mapa však registruje celkem 17 výrazů (SGP pouze 5).

V bodě č. 4 jsou pak zachyceny s přesnou lokalizací všechny dubletní nemapované výrazy. Mezi ně patří především různé jednotliviny, např. fonetické a akcentologické varianty, případně i novotvary, ale také archaismy, jejichž výskyt je už pouze reliktní. Kupříkladu na mapě č. 11 je 9 nemapovaných podob a ty se vyskytly v 29 bodech. Pokud byla tato položka shodná s položkou zpracovanou v již zmíněném ARNG, eventuálně i v jiných dílech, je tu provedeno rovněž srovnání areálů, popřípadě jsou zde podány i další informace o jednotlivých lexémech, např. v komentáři k mapě č. 38 (*džbán na mléko*) se uvádí číslo paralelní mapy v ARNG a především odlišnosti obou atlasů; mimo jiné se tu upozorňuje také na to, že slovo *gorlan* ARNG v moskevském okolí vůbec nezachycuje – na rozdíl od atlasu A. Vojtenkové.

Jakoby něco navíc – nad rámec jazykovězeměpisné metody – obsahuje bod č. 5. Bývá zde zaznamenán vždy jeden příklad některého nářečního pojmenování v kontextu, v němž je často i zachyceno jeho označení konkurenční. V mnoha případech jde o příklad ve spojeních typu „*u nás se říká ..., jinde (tam) takto...*“ nebo „*slovo ...znamená (tam) totéž, co ...*“. Text je vždy přesně lokalizován (uvádí se i jméno informátora 3 a rok zápisu). Podle našeho mínění, vzhledem k malému významu tohoto oddílu komentáře, jde o zbytečnou akribii.

Litujeme, že v komentářích schází srovnání se stavem ve spisovné ruštině, popřípadě i v ukrajinštině a běloruštině. Čtenář by jistě také uvítal určité zhodnocení materiálu, popřípadě i stručné etymologické výklady příslušných nářečních ekvivalentů. Byl by tak lépe uveden do celé problematiky.

Na konec atlasu jsou zařazeny dvě mapy s izoglosami vyznačujícími hranice areálů rozšíření některých slov, která byla vybrána z 22 různých map. Smyslem tohoto výběru je ukázat, jak se často hranice jednotlivých lexémů shodují s hranicemi starého osídlení, feudálních údelů i největších přesunů obyvatel. Tím se vlastně naznačuje směr dalšího využití atlasu, tj. pro srovnávací studium východoslovanského lexika. Máme tu především na mysli lexikální paralely rusko-ukrajinské, jak napovídá i zbežná konfrontace některých map v ukrajinském atlase a v atlase A. Vojtenkové. Srov. např. lokalizaci výrazů *otval* (= příčka u pluhu) a *kušin* (= džbán na mléko); shody by mohly být svědectvím starých spojení okrajových částí dnešní moskevské oblasti s dávným knížectvím černigovským.

Co se týče významových okruhů, odráží atlas přirozeně nářeční rozrůznění výrazů především z oblasti života na vsi a z přírody. Asi třetina map zachycuje rozdíly pojmenování spojených s venkovskou usedlostí (např. vybavení světnice, nářadí v kuchyni, plot, různé přístřešky apod.); není bez zajímavosti značná pestrost v pojmenování pece a jejích částí (je představena na 10 mapách). Řada map atlasu je zaměřena na tematiku zemědělských prací, další postihují výrazivo z okruhu pracovních nástrojů apod. Několik map zachycuje názvy jídel, reálií při zpracovávání mléka atd. Na části map je představeno lexikum z okruhu život člověka; názvy rostlin a hub odráží asi 35 map. Není bez zajímavosti, že atlas neobsahuje skupinu pojmenování zvířat, drobných živočichů a ptáků, popř. části jejich těl, jako jsou např. zobák, křídlo, rohy apod. Srovnání s I. lexikálním svazkem Slovanského jazykového atlasu (moskevská oblast je v něm zastoupena 14 body) ukázalo, že některé lexikální rozdíly, i když méně časté, v okolí Moskvy jsou, např. u názvů pro ježka, sýkorku, křídlo aj.

Rozšíření jednotlivých jevů je graficky vyjádřeno pomocí barev a značek, tj. figurami různých geometrických obrazců (kruh, čtverec, trojúhelník, kosočtverec aj.). Mezi nimi je dominantní kruh (jednoduchá situace je vyjádřena pouze rozdílem barev kruhu), a teprve dále se uplatňují další figury. Tento postup při výběru znaků je pro jazyková díla z východoslovanské oblasti příznačný (srov. Atlas ukrajinského jazyka, kde je v maximální míře jako rozlišovacího prostředku užito barev). Vnitřní členění značek zpravidla slouží pro postižení rozdílných slovtvorných, popřípadě i hláskových. Podkladová mapa je vytištěna modrou barvou, pro zobrazení značek jsou využity barvy dvě, a to hnědá a zelená. Jako třetí barvu lze chápat i prázdnou značku, tj. bílou. Podle našeho názoru barevné rozlišování značek zde není vždy plně funkční. Dokladem tohoto tvrzení je mapa č. 29, na které je zaznamenáno nářeční rozrůznění názvu tyčkového plotu. Je tu použito 7 znaků tak, že rozdíl mezi výrazy *тын* a *тынак* je vyjádřen členěním figury, zatímco dířece *тычник* x *тычевник* x *тычы* x *тычяк* je postižena zcela různými figurami a jedna z nich je dokonce ještě navíc odlišena barevně. Barevný kontrast je přínosem tam, kde tento rozdíl přináší informaci, která by mohla z běžného pohledu na mapu čtenáři uniknout. Z hlediska metod, které se v kartografování jazykových jevů v současné době užívají, je přístup A. Vojtenkové na jedné straně podceněním těchto prostředků, na druhé straně až zbytečným plýtváním grafickými možnostmi. Názorným příkladem špatného užití tohoto výraziva je již zmíněná mapa č. 29. Pokud by byla soustava značek uspořádána ve správném systému, byl by obraz mapy výrazně odlišný.

Atlas lexika okolí Moskvy je dílem cenným. Jeho přínos nespočívá pouze v detailnějším poznání jedné části jazyka důležitého ruského regionu (který má z hlediska vývoje ruštiny velmi významné postavení), ale také v tom, že nabízí i východiska k odpovědím na otázky, které v současné době jsou v slovanské dialektologii aktuální. A mezi nimi studium lexika v aspektu širokých souvislostí dominuje.

Karel Fic